"Leef en herinner je"

Valentin Grigórjevitsj Raspóetin en de Russische traditie

"Filosoof zijn is niet schrijven, maar leven !"
F. Timmermans, Pallieter

EEN SCHRIJVER IS GEBOREN

Valentin Grigórjevitsj Raspóetin (1) werd in 1937 geboren in het hart van Siberië, in het dorpje Atalanka aan de Angará-rivier, driehonderd kilometer stroomafwaarts van Irkoetsk. Hij behoort tot wat men in Rusland *derevensjtsjiki* noemt, de "dorpsschrijvers", auteurs die hun werk op het platteland situeren en hun aandacht vooral richten op morele, ethische en psychologische problemen van het Russische platteland en van de boerenbevolking. Jarenlang hebben zij ten tijde van het kommunisme tegen de stroom ingeroeid en met hun geschriften mistoestanden aangeklaagd. Om de strijd en de denkrichting van Raspóetin, die in wezen zowel kultuurpessimist als schrijver is, voldoende te kunnen begrijpen, willen we toch enkele fasen uit zijn leven belichten.

(1)
Niet te verwarren met de Russische monnik (1872-1917) die aan het hof van de tsaar huishield.

Valentin is de oudste van drie kinderen. Zijn vader werkte achtereenvolgens in de landbouw en in de bosbouw. Tijdens de oorlog werd hij als de meeste weerbare mannen naar het front gestuurd; zijn vrouw bleef alleen achter met de zorg voor het huishouden. Het kleine gezin zocht toevlucht bij de grootouders. Die woonden ongeveer 50 kilometer van Oestj-Oeda, in een gehucht met niet meer dan 30 à 40 huizen, Atalanka genaamd. Hier was de ontbering waaraan iedereen onderhevig was nog te verdragen dank zij de solidariteit tussen de dorpsgenoten onderling. In zijn romans komt dit element dan ook telkenmale weer terug als een principe : samenleven is solidariteit ! Op dit onooglijk stukje grond aan de Angara, de rivier, voelde Raspóetin zich thuis en omdat het oorlogsgeweld er niet doordrong, beleefde hij ondanks alle ontberingen een gelukkige jeugd. Dit was de heimat van de Sibirjak. De konfrontatie met de "verplaatsing" van zijn dorp ten behoeve van de bouw van een waterkrachtcentrale op de Angara in Bratsk, 20 jaar later, zal hij dan ook slecht kunnen verwerken. In zijn latere verhalen ("Afscheid van Matjora", "Brand",...) zal hij er steeds op terugkomen.

Zijn grootouders hebben voor een belangrijk deel ingestaan voor de opvoeding en vorming van zijn karakter. Zijn grootvader was een echte natuurmens en bracht hem veel bij over plant en dier, over Taïga en Angara en leerde hem vooral de schoonheid, de pracht en macht van de Siberische natuur waarderen. Respekt voor het leven in zijn omgeving werd hem letterlijk ingeslagen. Het is zijn grootvader die het hem heeft ingeprent met een goed pak slaag, de dag dat hij hele cassisstokken, in plaats van enkel de bessen, naar huis had meegebracht. Vanaf zijn kindertijd heeft Valentin dan ook het basisprincipe van de ekologie geassimileerd, en later overvloedig – in een bijna sakrale woordenvloed ondergedompeld – als een soort vitalistische gedachte in zijn meesterwerken ingepast.

De grootmoeder van de schrijver gebruikte zachtere argumenten. In de sprookjes die van generatie op generatie waren overgeleverd en diep geworteld zaten in het rijke maar ontembare Siberië, toverde zij hem een lange rij fantastische figuren en taferelen. Bijgevolg werd Raspóetin onklopbaar in de vertelkunst. Al gauw kon hij zijn medeleerlingen boeien met zijn eigen vertelsels, doorspekt met sappige details uit het plaatselijke dorpsleven. Mythen, legenden en sprookjes kent Raspóetin dus uit eerste hand, uit de levende kultuur. Zij zullen een niet te verwaarlozen integraal deel van zijn œuvre vormen. Het woord was duidelijk zijn domein. Op nog geen twaalfjarige leeftijd spraken de ouderen van het dorp al over hem als "de geletterde". Hij mocht hen de schaarse brieven die ze ontvingen luidop voorlezen en zorgde voor eenvoudige antwoorden, want zij waren zelf analfabeet. Het was duidelijk, de jongen was een intellektueel en als eerste in het dorp mocht hij verder studeren in de middelbare school van Oestj-Oeda, niettegenstaande zijn moeder het niet breed had. Vader Raspóetin zat wegens geldverduistering in de gevangenis en de vrouw moest het zien te rooien met alle middelen die haar ter beschikking stonden. Valentin heeft deze moeilijke tijden later in een biografische verhaal vastgelegd : *De Franse Les* [1973].

In 1954 beëindigde hij dan de middelbare school en daar hij onderwijzer wilde worden, liet hij zich inschrijven aan de historisch-filologische fakulteit van de universiteit van Irkoetsk. Om zich financieel te bedruipen stapte hij in de journalistiek en begon zo een leerschool in het schrijven. Blijkbaar ging deze job hem zo goed af, dat hij zich na een zekere periode volledig voor de verslaggeving inzet. De grootste werkzaamheden op de reusachtige bouwwerken begin de jaren '60 waren zijn werkterrein : het spoorwegnet Abakan-Tajsjet, de waterkrachtcentrales van Bratsk en Krasnojarsk; dit alles werd in een soort romantische heldenverering beschreven. De eerste passen in de literatuur zette hij met zijn verhaal *Ik vergat Ljoska een vraag te stellen*. Een jonge idealistische komsomolets (2) raakt gewond bij de aanleg van een spoorwegtracé in de Siberische bossen, maar wegens de noodzaak van de werkzaamheden laat men na zijn leven te redden : "Wij hebben het Plan, hij zal voor het kommunisme werken, zelfs als er een mens moet kreperen." Hier stelt Raspóetin de eerste vragen naar de ontmenselijking van een totalitair systeem en legt hij de nadruk op de onvervangbare uniciteit van de mens.

De echte doorbraak voor de jonge intellektueel kwam er toen hij zich liet inschrijven voor een literair seminarie in Tsjita. Daarin belandde hij bij de bezielende Vladimir Tsjivilichin : "Ik beschouw hem als mijn literaire peter. Hij steunde mij, schonk aandacht aan de kwaliteiten en tekortkomingen in mijn proza." Tsjivilichin had kennelijk een goede indruk van de kapaciteiten van de jongeman, want hij droeg Raspóetin voor als lid van de schrijversunie. En naderhand sijpelden ook enkele kleine werkjes van hem tot het publiek door : *De Wind zoekt je, Het aanwakkeren van nieuwe steden, Een streek in de buurt van de hemel zelf.* De invloed van zijn journalistieke karrière en van de verwondering voor het pioniersleven van de arbeiders kwamen nog duidelijk tot uiting, alhoewel er in het laatste werk reeds een nieuw geluid doorklinkt : schetsen en verhalen over het Sajangebergte en zijn oerbewoners, de Tofalaren, een traditioneel levend jagersvolk – ook pioniers dus, maar op een totaal andere wijze. De verbondenheid met de natuur, het volk dat een eenvoudig en hard leven leidt, maar juist hierdoor een hoge morele kode eerbiedigt, dit zullen elementen zijn die Raspóetin onophoudelijk zal blijven hernemen in andere werken.

In het korte verhaal *De Oude Vrouw* worden de laatste momenten weergegeven van de laatste sjamane uit het dorp. De voorchristelijke spiritualiteit overgeleverd van generatie op generatie komt bij haar tot haar einde, niemand gelooft nog in de oude kennis. Ook dat zal bij onze schrijver een voortdurende bron van inspiratie blijven. Vooraleer we eventjes overgaan naar de grootste werken van Valentin, willen we toch nog twee vroege pareltjes vermelden, m.n. *Vasili en Vasilisa* en *Roedolofio*. Het eerste handelt over een huwelijk dat spaak loopt tussen twee mensen met een onverzoenbare natuur. Het geheel is in feite één grote metafoor : "Vasilisa vertegenwoordigt de hard werkende, onbaatzuchtige en elastische plattelandsvrouw. (...) Ze belichaamt de ontembare geest van Moedertje Rusland. Vasili representeert het destruktieve en agressieve mannelijke ethos dat steeds meer de rust en stabiliteit, gegrondvest en gevoed door Vasilisa, komt bedreigen. De relatie tussen deze twee karakters kan gezien

(2)
Lid van de kommunistische jeudbeweging.

worden als een mikrokosmos van het lot van landelijk Rusland in de moderne wereld."

Roedolfio handelt daarentegen over het verlies aan kinderlijke naïviteit. Het wordt meesterlijk tot uiting gebracht in een liefdeshistorie tussen de jonge Io en de gehuwde Roedolf. Het element van de kinderlijke naïviteit wordt aangebracht door de Saint-Exupéry's *Petit Prince*. Op het einde sterft de kleine prins, niet alleen in het Franse verhaal, maar ook in de harten van het jonge paar.

Van Raspóetins vier meesterwerken willen we de korte inhoud schetsen, om daarna over te gaan naar enkele knelpunten waarrond Raspóetins romans zijn opgebouwd. De eerste èchte novelle van Raspóetin *Geld voor Maria* verscheen in 1967 in het tijdschrift "Angara" en vestigde meteen in heel Rusland de aandacht op hem. Reeds een jaar later verscheen er een herdruk op de persen van het prestigieuze nationale tijdschrift *Jonge Wacht* vergezeld van een voorwoord van de bekende criticus Felix Koeznetsov onder de veel betekenende titel "Een schrijver is geboren". *Geld voor Maria* verhaalt over een goedmoedige plattelandsvrouw, Maria, die samen met haar man Koezma en vier kleine kinderen in een kleine dorpskolchoze in Siberië leeft. Alhoewel Maria nauwelijks kan rekenen, heeft

"Er is vandaag in de Russische literaire wereld geen andere schrijver zo populair als Valentin Raspoetin. Het grootste portret dat Raspoetin van de dorpsbevolking schildert, plaatst hem meteen in de galerij van de grootmeesters der Russische literatuur. Zoals Dostojevski, die hij zijn leermeester noemt, doordringt tot de onbekende diepten van het menselijk wezen, zo confronteert Raspoetin zijn personages met situaties die hen wegrukken uit de gewone realiteit en transponeren naar een haast bovenzinnelijke wereld. Men zou Raspoetins romans terecht kunnen beschouwen als een moderne versie van Schuld en boete.*"*
Prof. Caroline de Maegd in De Standaard

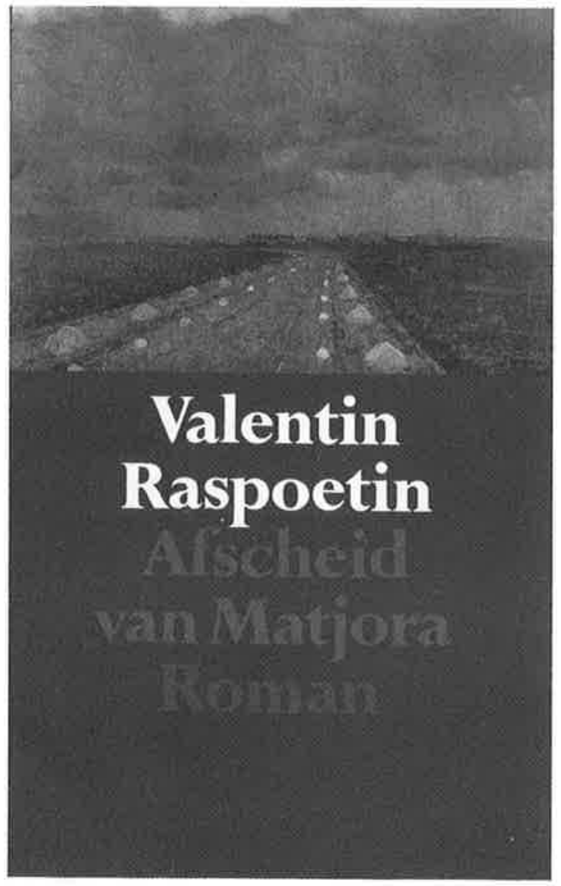

men haar kunnen overhalen de dorpswinkel open te houden, omdat anderzijds het dorp zonder bevoorrading komt te zitten. Na een tijdje wordt de winkel de ziel van het dorp, de spil waarrond alles draait. Maar als de staatskontroleur de jaarlijkse inventaris komt opmaken stelt hij vast dat er 1000 roebel verdwenen is. Maria krijgt vijf dagen om het bedrag aan te zuiveren, lukt dit haar niet, dan komt ze in de gevangenis terecht. Het is Koezma die vervolgens op de dorpssolidariteit beroep doet en bij zijn zoektocht naar geld komt hij soms oprechte, soms hypokriete mensen tegen. Zijn laatste toevlucht is zijn broer Aleksey, die zich in Moskou gevestigd heeft. Tijdens zijn reis herdenkt Koezma het volledige gebeuren, en knoopt er bepaalde gedachten aan vast. De afloop van het verhaal weten we niet. Vindt het echtpaar geld ?

Een tweede voltreffer van de schrijver is *De Laatste Termijn*. In een klein dorp in Siberië ligt een tachtigjarige boerin, Anna, op sterven. Toch wil ze haar kinderen nog één maal zien. Van de dertien kinderen die ze gebaard heeft, zijn er nu nog slechts vijf in leven. Op haar oproep krijgt ze er slechts vier van te zien : Michaël, bij wie ze ingetrokken is, Varvara, Ilja en Ljoesa. Haar lievelingsdochter Tantsora daarentegen komt niet opdagen. In het verhaal wordt de onechtheid van de gevoelens van de kinderen op een grandiose wijze gesteld tegenover de oprechtheid en rustigheid van de oude boerin die maar niet wil sterven. De dood speelt hier als leugendetektor, zoals Tolstoj het uitdrukte. Als tenslotte Varvara en Ljoesa het niet meer uithouden en hun stervende moeder achterlaten, blaast in de daarop volgende nacht de vrouw haar laatste adem uit.

Een absoluut hoogtepunt in het werk van Raspóetin, vormt zijn boek *Afscheid van Matjora*. Het heeft de polemische diskussie die errond ontstaan was, ongehavend doorstaan. Het eiland Matjora moet verdwijnen. Door het bouwen van een waterkrachtcentrale zal het samen met enkele andere dorpen volledig onder water komen te staan. Op het eiland zijn de jongeren reeds weggetrokken. De oudjes blijven zich aan hun grond vastklampen. Een vreemde sfeer hangt over het dorp. Op een bepaald ogenblik wordt het kerkhof onteerd door officiële diensten, een andere maal worden huizen in brand gestoken. Darja, een oude vrouw, het hoofdpersonage van het verhaal, ziet alles met lede ogen aan en voelt zich schuldig ten opzichte van haar voorgeslacht.

Als tot slot Pavel en Petroecha op verordening van Vorontsov naar het eiland afvaren om de oudjes ervan te halen, blijkt het land in de mist te zijn opgegaan. Matjora is verdwenen !

Een laatste vlijmscherpe psychologische roman is *Brand*. Het onderscheidt zich zowat van de voorafgaande omdat er explicieter plaats wordt geruimd voor bedenkingen en mijmeringen over bepaalde evoluties in de moderne wereld. Ivan Petrovitsj is maar enkele dagen van zijn pensioen verwijderd, toch weet hij niet of hij het nog zo lang zal uithouden. Hij is totaal kapotgewerkt. Die avond ontstaat er brand in de goederenpakhuizen. Een volledige wereld stort in. Al het eten dat ze nooit te zien kregen, alle voorraden die er zogezegd niet waren, maar die er toch lagen, al de korruptie, de hebzucht, de onverantwoordelijkheid van een bureaukratisch systeem; dat alles komt naar boven. Op het einde blijft hij tussen de ruïnes staan, samen met zijn vriend Afanasi. Wat rest er ? Waarvoor hebben ze gewerkt, geleden, alles opgedragen ?

TUSSEN VREEMDEN EN VERVREEMD EIGEN VOLK

Het kernstuk van Valentin Grigórjevitsj Raspóetins werken ligt m.i. in *de ontworteling*, de loskoppeling van de Traditie. Toen Dr. M.A. Lathouwers Dostojewski besprak, vatte hij diens visie samen als volgt : "Het Kwade manifesteert zich steeds als een desintegratie, als een bewuste en boosaardige losmaking uit de totaliteit, als het zich verzelfstandigende en autonoom verklarende deel van het geheel." Welnu, deze gedachte ligt fundamenteel aan de basis van het werk van Raspóetin. Enkele citaten uit zijn meesterwerken bevestigen dit : "Iedereen is afkomstig van daar, van het platteland; alleen, de enen hebben hun wortels veraf, de anderen dichtbij, sommigen begrijpen het, anderen dan weer niet (...) En de menselijke goedheid, en het respekt voor de anderen, en de werkvlijt zijn ontsproten op het platteland." [*Geld voor Maria*] In een interview verduidelijkte Raspóetin : "Het boerenatlantis, zoals wij het Russische dorp noemen, heeft eeuwenlang en ook nu nog niet alleen voedselprodukten voortgebracht, maar vormde ook de basis van het leven – de moraal. De stadskultuur kon zonder deze basis bestaan noch zich ontwikkelen. Het dorp, zich bevindend in de natuur, heeft de wetten opgesteld en uitgewerkt hoe men zich ten opzichte van haar moet gedragen, heeft de geestelijke nabijheid met haar wereld gezocht en gevonden, en heeft uit haar bossen, velden en bergen haar geloof, folklore en taal geput. De natuur was voor de boer het moederhuis en zonder te weten dat de mens uit dezelfde heel eenvoudige mikro-elementen als de grond bestaat, voelde de dorpsbewoner dat intuïtief aan. Rusland is gevormd door en heeft lange tijd bestaan door het dorp – en hoe zou men niet hem zijn dankbaarheid en liefde betuigen."

En nog "Het oude dorp – dat is onze moeder, die onvermijdelijk van ons weggaat, maar men moet afscheid van haar nemen en men moet verstaan, waarvoor ze geleefd heeft en wat ze ons achterlaat." Als Raspóetin het over ontworteling heeft, maakt hij een onderscheid tussen "vreemden" en "vervreemd eigen volk". In *De Laatste Termijn* laat hij Anna aan het woord : "Maar nu is het ieder voor zich. Wat wil je : je familie is vertrokken, er zijn massa's anderen gekomen. Op het ogenblik weet ik van ons eigen dorp vaak niet wie wie is. Alsof ik een vreemde ben geworden en naar een onbekende plaats ben verhuisd." Het duidelijkst worden de vreemden getypeerd door hun handelswijzen, hun gebrek aan respekt. Darja, het hoofdpersonage uit *Afscheid van Matjora* vaart tegen de officiëlen die opdracht gaven het kerkhof te vernielen heftig uit : "Jullie hebben hier geen wortel geschoten en dat zullen jullie nergens doen." Het grafschenden is voor Raspóetin slechts een metafoor : *"Eén graf schenden, dat heet vandalisme, maar het schofferen van de overblijfselen van hele generaties noemt men ruimtelijke ordening."* Deze gedachte komt niet enkel tot uiting in woorden en daden, maar ook in types. Kameraad Zjoek, een officieel persoon, heeft een "zigeunerachtig gezicht". "De hoed van Zjoek zakte scheef, zijn pikzwarte krulhaar kwam te voorschijn, wat de gelijkenis met een zigeuner nog groter maakte, je zou zweren dat hij zich zo meteen niet langer kon inhouden, met een schreeuw zou opspringen en links en rechts in zigeunertaal zou gaan brabbelen om zich tegen hen allen te verweren."

Het is hier Raspóetin niet om te doen een verdekt racisme te verspreiden, echter wel het type van de zwervende, diegene zonder land, zonder wortels te stellen tegenover de verwortelde mens. De stadsmentaliteit en de duidelijk onderscheiden levenswandel van de stadsmens heeft ervoor gezorgd dat er stilletjesaan een "Umwertung aller Wer-

De aarde zweeg

De lente had ook deze streken gevonden – en de grond ontwaakte. Hij moest nu appel houden, om te zien wat behouden en wat vergaan was, wat er aan mensen bij was gekomen en af gegaan, wat behouden was en niet vergaan bijeengaren tot één leven en gereedmaken voor de geboorte. De zon zou gaan branden, en dan zou hij opnieuw, zoals elke lente, heel haar huishouden groen en bloeiend voortbrengen en aanbieden voor de rituele werkzaamheden. Hij herinnert zich niet dat de mens die afspraak zal schenden. Geen grond is onvruchtbaar.

Ivan Petrovitsj liep verder en verder, weg van de nederzetting en ook van zichzelf naar het hem toescheen, steeds dieper en dieper doordringend in de beloftevolle eenzaamheid. En het deed zich niet alleen als eenzaamheid gevoelen, omdat er geen andere mensenkinderen bij hem waren, maar ook omdat hij in zichzelf louter leegte voelde, en monotonie. Of dat nu eenstemmigheid was of vermoeidheid, een korte betovering of een beginnende afstomping – wie zal het zeggen ! – maar zijn tred was licht, bevrijd en gelijkmatig, alsof hij bij toeval zijn eigen pas en adem gevonden had, alsof hij eindelijk op de goede weg was neergezet. Het rook naar hars, maar het was niet de mens in hem, die die geur waarnam, maar iets anders, iets dat één was met die harsgeur; er klopte een specht tegen een dorre, gevelde boom, maar het was geen specht die klopte, maar zijn hart dat zich dankbaar en ongeduldig liet horen. Van heel uit de verte zag hij zichzelf : over de lentegrond liep een klein, verloren mens, die de hoop een eigen thuis te vinden had opgegeven, en zo meteen voor altijd achter ginds kreupelbosje zou verdwijnen.

De aarde zweeg, haalde hem af en bracht hem weg. [Brand, p. 109-111]

ten" optreedt : "Alles stond op zijn kop kon je zeggen, en waar de hele wereld zich nog onlangs aan had gehouden, wat algemeen aanvaard en een ongeschreven wet was geweest, een vaste grond, dat was nu iets achterhaalds geworden, iets abnormaals, ja, bijna verraad. (...) Later ging alles door elkaar lopen. Het was niet erg dat bij dood, huwelijk, boedelscheiding en handel het ene dorp het andere begon binnen te dringen, het leven is onmogelijk zonder zulk soort penetraties, maar dat het met heibel gepaard ging, dat er zich in de plaats van hen die vertrokken of werden weggedragen, een lichtzinnig soort mensen begon te vestigen, dat zich niets aan het huishouden, of zelfs maar aan het groententuintje gelegen liet liggen, dat maar één gang kende – naar de winkel : om te eten zowel als om de tijd tussen de ene werkdag en de andere te doden. Eerst tussen de ene werkdag en de andere, daarna met inbegrip van die werkdag, die hoe langer hoe meer werd overschaduwd door de winkel, en hoe zoeter hoe bezetener." [*Brand*]

Voor de vreemden is de aarde een passief objekt, onderworpen aan de wil van de mensen, die naar goeddunken over haar beschikten. Vandaar dat ze zonder skrupules dorpen van de ene kant van het land naar de andere kant overbrengen, ongeacht de emoties die daarbij loskomen bij de vervortelde bevolking. "Heer zijn" over zichzelf en zijn leven kan de mens enkel wanneer hij zich niet buiten de wetmatige orde zet, buiten wat hem voorafgegaan is, maar daarin zijn toegewezen plaats inneemt, alleen dit rechtvaardigt zijn leven en helpt hem zijn persoonlijkheid te organiseren en te bewaren.

Om het met de woorden van de schrijver te zeggen : "In lange, peilloos diepe overpeinzingen bezag Ivan Petrovitsj het leven van binnen en van buiten en hij kwam tot slechts één slotsom : wilde de mens zijn leven als dragelijk ervaren, dan moest hij thuis zijn. Inderdaad : *thuis*. Voor alles – thuis, niet ergens ingekwartierd, maar in "zichzelf", in zijn eigenste innerlijke bedoening waar alles een vaste, van oudsheid toebedeelde plaats en funktie had. Daarnaast thuis – in een hut, in een flat, vanwaar je enerzijds naar je werk ging en anderzijds naar je eigen ik. En ten slotte thuis – op je geboortegrond. En het was nu zo, dat hij nergens meer thuis was. Wat er van zijn geboortegrond niet onder water was gezet, was kaalgeslagen door de bosbouw, die grond kende zorg noch

vreugde. Binnen in hem was het een komplete heksenketel, als op een kapotte, omgeslagen kar. En als er hier noch daar onderdak was, dan was dat er ook niet tussenin, wat je ook probeerde." [*Brand*]

De duidelijke oppositie vreemden-verwortelden is één zaak, maar dat spanningsveld wordt enerzijds verzacht door een tussengroep, *het vervreemd eigen volk*, terwijl zij in feite de tragische afloop van de historie steeds ingrijpender benadrukken. Het betreft hier vooral de kinderen van de hoofdpersonages, en in *Brand* zelfs enigermate de protagonist Ivan Petrovitsj zèlf. Laten we als voorbeeld het gesprek tussen Darja, de oude vrouw, en Andrej, haar kleinzoon nemen in *Afscheid van Matjora*. Andrej is van mening dat de nieuwe mens, de oude heeft voorbijgestreefd en een "volmaakte maatschappij" kan scheppen. Dank zij de machines kan de mens grote werken aan om het leven te vergemakkelijken, o.a. dank zij de elektriciteit (we zullen op deze elektrifikatie later nog terugkomen) : "Matjora wordt toch onder water gezet – met mij of zonder mij. Daar kan ik niets aan doen. Elektriciteit, grootmoeder, is onontbeerlijk, elektriciteit. (...) Ons Matjora wordt omgezet in elektriciteit, dan zal het de mensen ook van nut zijn. (...) De mens kan zoveel, dat het niet te zeggen is wat hij kan. Hij heeft nu zo'n macht in zijn handen – goh ! Wat hij wil, dat krijgt hij ook voor elkaar." In een tweede gesprek met Andrej replikeert Darja hierop : *"Als het niet anders kan, neem Matjora dan maar en snijdt het af – als jullie alles kunnen, als jullie allerlei machines gemaakt hebben... snijdt het dan af en breng het daarheen waar de aarde vastzit en leg het daarnaast."* De hierop volgende woorden zijn typisch : "Zulke machines zijn er niet, grootmoeder. Die hebben ze niet bedacht." – "Als ze nagedacht hadden, hadden ze ze wel bedacht."

Darja toont hier de onmacht van de mens. Ze heeft medelijden met hem, maar kan er niets aan doen. Andrej vraagt haar naar het waarom van dit medelijden : "Je zei : de mens is klein. Wil dat zeggen zwak, machteloos, of wat dan ?" Met tegenzin antwoordt zijn grootmoeder hem : "Is een mens dan niet klein, denk je ? (...) Meer is hij niet geworden, zie je. Zoals hij was, zo is hij nog. (...) Maar het leven heeft hij aan de kook gebracht... het is verschrikkelijk om te zien hoe erg hij het aan de kook gebracht heeft. Hij heeft het zelf gedaan, niemand heeft hem ertoe aangezet. Hij denkt dat hij heer en meester is over het leven, maar dat is hij allang niet meer. Hij heeft het allang uit zijn handen laten glippen. Het heeft zich boven hem gesteld, eist van hem wat het wil, jaagt hem op en jaagt hem op. (...) Hij zou het in toom moeten houden, wat moeten afremmen, om zich heenkijken. (...) Maar nee, hij maakt het zelfs erger – hij hitst het op ! Zo raakt hij nog over zijn toeren."

Andrej verwerpt dit door te wijzen op de machines die het werk voor hem doen en het leven gemakkelijker maken. Darja antwoordt hem echter dat de moderne mens het wel degelijk lichamelijk gemakkelijker heeft, maar om dat te bereiken zijn ziel heeft moeten opofferen. Zonder ziel kent men noch goddelijkheid, noch menselijkheid : *"Wie een ziel in zich heeft, die heeft ook God in zich jongen. Je hoeft het niet te geloven, al geloof je het niet, maar hij is ook in jou. Niet in de hemel. En wat meer is – hij houdt de mens in je vast."* Wanneer je je ziel verliest, ga je steeds meer gelijken op de machines, die je zelf gemaakt hebt : "Zonder ziel is het trouwens gemakkelijker. Dan kun je onbezwaard je doel najagen. (...) Er knaagt niets in je binnenste, het doet geen pijn. Niemand roept je ter verantwoording. Machines, zeg je. Machines doen het werk voor jullie. Jaja. Het is al tijden zo dat zij niet voor jullie, maar jullie voor hen werken – denk je dat ik dat niet zie ! En die zijn erg veeleisend ! Het is geen paard dat je wat haver voorzet en de wei instuurt. Ze trekken al je pezen uit je lijf en ze verkrachtten de aarde, daar zijn het meesters in. Wat kunnen ze hard lopen en wat harken ze veel bij elkaar. En jullie zijn verbaasd en willen niets anders. Jullie hollen er achteraan. Ze nemen een voorsprong – jullie rennen om ze in te halen. En of je die machines nu hebt ingehaald of niet, ze hebben al andere geschapen. Die nieuwe zijn nog sneller. Jullie moeten nog meer jagen om niet achterop te raken. Er is geen tijd meer voor jezelf, voor het menselijke... al gauw verlies je jezelf onderweg. Wat je nodig hebt om vlug vooruit te komen, dat hou je, de rest is niet nodig !" Een schitterende, vlijmscherpe passage die alsmaar nadrukkelijker in het boek naklinkt.

Maar goed, je kunt de vooruitgang niet blijven nahollen. Eens komt het moment dat je diepere lagen van jezelf gaat opzoeken. Maar dan kijk je in een desolate woestijn. Je bent niet meer tevreden met je eenzijdige ontwikkeling, maar je kan ook niet terug naar wat je hebt achtergelaten, want daarmee heb je je zelfzucht gestild, je hebt het

verslonden. Om in de symbolische taal van het aangehaalde werk te blijven : Matjora, je spirituele centrum, is door de opeenvolgende golven van de "vooruitgang" verzwolgen. Je blijft achter, verweesd, verloren, verward. "Wanorde om je heen is één ding, binnen in je, dat is heel wat anders. Bij wanorde om je heen kun je desgewenst net zoveel schuldigen aanwijzen als je maar wilt; soms kunnen er volstrekt marginale krachten in werking treden en hun rol spelen zoals dat heet. Kortom, zo'n orde of wanorde heeft vele heersers, die het soms moeilijk eens kunnen worden, want ze hebben een verschillend begrip van wat een georganiseerde wereld is, en wat voor de een rationale stand van zaken is, dat is voor een ander een puinhoop. In alles wat jou alleen aangaat, ben je vanzelfsprekend eigen baas. In je eigen innerlijke huishouding kun je niemand anders ter verantwoording roepen. En zelfs als je meent dat zij van vele externe oorzaken en beginselen afhankelijk is, dan nog is het zo dat deze oorzaken en beginselen, voor ze jouw geheime en verboden grenzen binnenstromen, zich niet aan jouw oppermacht onttrekken. Dus ook in dat geval heb je alleen bij jezelf te rade te gaan. En niets is eenvoudiger dan je in jezelf vergissen. Een gevoelig iemand weet dat. Hij kijkt niet als een dokter naar zichzelf, die in de eerste plaats organen ziet die een bepaalde funktie verrichten, maar als de machtige, besluitloze albestierder van een hem door een speling der natuur toegevallen reusachtig en onbegrijpelijk rijk.

Jij bent de heerser, die in zijn lichaam als in een keizerrijk al zijn steden en dorpen draagt, al zijn verordeningen en betrekkingen, al zijn feilen en heel zijn roem. En zij vormen de mysterieuze bestanddelen van jouw wereld. Het is één geheel, maar het zijn ook afzonderlijke dingen. Het is één en ondeelbaar als er vrede en eensgezindheid heersen, wanneer groeiend misverstand, waar geen enkel leven aan ontkomt, slechts bestaat tot op het moment waar het verstand oordeelt. Inderdaad : misverstand – mist het verstand. En ook afzonderlijke dingen – wanneer er tweedracht optreedt en de jou toebehorende bezittingen weigeren te gehoorzamen. Alleen dan rijst het vermoeden dat zij sterker zijn dan jij. Omdat zij het zijn die jouw gedragingen en gedachten vormen, jouw bewegingen richten en de klanken uit jouw stem puren. Omdat jij uiteindelijk sterfelijk bent, en zij niet; zij waren er slechts op bevel van een onduidelijke en machtige kracht, waarvan je je niet eens een samenhangend beeld kunt vormen. En het was die kracht, en niet jij, die hun heerser was, jij diende hun slechts tot een tijdelijke woonstee, het zwakke omhulsel van alles wat zij met elkaar verbeeldden en van waaruit zij zochten naar eensgezindheid en eenwording met de wereld. Jij hebt hun hoop niet gerechtvaardigd, geen verslag uitgebracht, niet laten zien wat je was opgedragen. En dat betekent dat je niet jezelf bent geweest. Je was zomaar iemand, maar niet jezelf; en niet van jou nemen ze afscheid als ze je terugbezorgen, maar van je naam.

Wanorde om je heen is één ding, binnen in je, dat is heel iets anders. Een verschrikkelijke verwoesting voelde Ivan Petrovitsj in zich..." [*Brand*]

De reddeloosheid van de vervreemden uit zich in vlucht, vlucht van herinneringen, vlucht in roes, vlucht in Ersatz. *Vlucht door herinnering*, Ljoesja : "'Weg, weg,' herhaalde ze. Waarom was ze het dorp uitgewandeld ? Wie joeg haar hier naartoe ? Wat had ze hier vergeten ? 'Vergeten ?!' Ljoesja's gedachten haakten zich aan dat woord vast en brachten het dichter bij haar. Vergeten... Daar was eindelijk datgene wat haar, zonder zich kenbaar te maken, vandaag zowat vanaf het allereerste begin had dwarsgezeten als een onuitgesproken oude schuld waarvoor ze zich verantwoorden moest. Inderdaad, daarginds in de oude stad, in haar nieuwe leven had Ljoesja alles vergeten"... en ze vlucht er van weg, weg van haar herinneringen, weg van haar geboortegrond, ... en uiteindelijk ook weg van haar moeder.

Vlucht in roes, Michaël en Ilja : "We drinken omdat het tegenwoordig een noodzaak is geworden om te drinken. Wat waren vroeger de eerste behoeften ? Brood, water, zout. En tegenwoordig is daar ook nog die pokkedrank bijgekomen. (...) Het leven is nu volkomen anders, alles is veranderd, moet je rekenen en die veranderingen stellen extra eisen aan een mens. We worden verschrikkelijk moe en dat niet, zeg ik je, van het werken, maar god mag weten waarvan dan wel. Als ik de week erop heb zitten, dan heb ik zowat geen benen meer, ik ben een wrak. Maar als ik dan wat gedronken heb is het net of ik een stoombad heb genomen en honderd poed ben kwijtgeraakt." Maar de drank brengt uiteindelijk slechts een tijdelijke illusie van harmonie met zichzelf en vrede met de wereld. De kater brengt de harde werkelijkheid terug : ruzie thuis, werkverzuim, geld verbrast. Een harde realiteit in het Rusland van heden.

Sabel- en vossenjacht is een deel van de traditionele ekonomie in de bosrijke streek van Altai, Siberië.

Dus : "Je gaat weer aan het werk, je zonden uitboeten. Enerzijds is het nu eenvoudiger, maar anderzijds wordt het steeds moeilijker en moeilijker, alles komt tegen je in het verzet. (...) En opnieuw zet je het op een zuipen. Je houdt het niet uit. Alles begint weer van voren af aan. Moe dus. Het organisme wil zich onspannen. Niet ik drink, maar mijn organisme. Dat heeft het nodig samen met het dagelijkse brood, omdat die behoefte erin is ontstaan." Raspóetin is heel nuchter wat deze problematiek van verslaving betreft. Hij weigert de gevolgen aan te pakken, maar klaagt de volledige moderne maatschappij aan : "Hebben wij het recht de jeugd drugsverslaving te verwijten als de gehele civilisatie in haar wetenschappelijk-technische verschijningsvorm reeds lang geleden zich aan die zonde heeft overgegeven en de drugsverslaving slechts één van de onvermijdelijke gevolgen is van de goederenverslaving die zich handhaaft door steeds nieuwe, een kick gevende injekties die zowel de reserves van de aarde als de reserves van de mens op eendere wijze aantasten ? De wrede en zinloze paradox van de mens ligt vandaag de dag hierin besloten dat hij van konsument steeds meer tot uitroeier wordt !"

En tenslotte *vlucht in Ersatz*, Ilja : Als moeder weer behoorlijk op de been is, kan ze ons bezoeken. Doet dat moeder ! Dan gaan we naar het cirkus. Daar zijn clowns. Je lacht je rot." Een typische brood en spelen reaktie naast het bed van je stervende moeder. Dit alles dus in *De Laatste Termijn*.

In wezen hangt de idee van ontworteling onverbrekelijk samen met enkele andere thema's in het werk van de schrijver. Dit konden we duidelijk opmaken uit enkele citaten. Het zijn "de herinnering" en daarmee verbonden de "traditie", "technologisering/natuurbehoud", "waarheid/ethos", de diskussie omtrent "vrijheid" en daaruit onmiddellijk voortvloeiend de idee van het "nationalisme". In de hierop volgende punten zullen we ze aan de hand van korte voorbeelden illustreren. Onderliggend grondgegeven : vrijheid en moraal.

DE SLAVOFIELE KONTROVERSE

"Wat ons enorm moet verontrusten is het op een invasie lijkende doordringen van massakultuur en 'vrije zeden'. Voor alles wat tot voor kort nog beschouwd werd als 'ziekten' van de Westerse wereld, staan de deuren wagenwijd open. Hard-rock, breakdance, hippiedom en nog veel meer wordt tegenwoordig openlijk aangemoedigd en gepropageerd. (...) 'Slechte' geestloosheid

wordt vervangen door 'goede', alsof geestloosheid beter of slechter kan zijn. De kultus van de spierbal wordt gesteld boven spitsvondigheid, de voetbal boven ziel en hart, het bonkende, verwoestende geluid boven het gesproken woord, vrijheid van zeden boven vrijheid van geweten en uit het hoofd leren boven nadenken, de geest van 'we leven maar één keer'." Deze woorden van Raspóetin moeten we in feite zien in de volledige diskussie die er in de Russische literatuur gewoed heeft, *en nog steeds woedt*, omtrent de rationele beredeneerde mens, en de naïeve kinderlijke mens, het verlies van onschuld, de idee van de vrijheid, de Westers-gezinde en de Slavofiele schrijvers. Een niet zo eenvoudige diskussie, zeker niet voor Westerlingen die volledig door de moderne mentaliteit zijn besmet.

In ieder geval is er één figuur in de werken van Raspóetin die duidelijk deze diskussie veelzijdig naar voor brengt : grootvader Gordej uit *Geld voor Maria*. Hij is de figuur die de oude waarden tot in de uiterste konsekwenties beleeft, maar hij is tevens degene die de gevaren van het verlies ervan doorziet. De oude Gordej heeft zijn leven zonder geld kunnen leven : "Ik heb het niet nodig. Ik heb mijn tabak, ook mijn stukje brood en ik kan mijn pijp aansteken met een kooltje." Dat zijn voor hem de dagelijkse behoeften. Zijn kleren, die zullen het wel houden tot zijn dood en wanneer hij een glas wil drinken zal hij wel een apparaat in elkaar boksen om zijn eigen vodka te stoken. Zijn oud, goed, groot huis heeft hij aan zijn zoon gegeven en zelf woont hij in een schuurtje. Gordej heeft geen geld, maar is daarom niet minder tevreden over zijn leven. Wat hij bezit heeft hij door zijn eigen arbeid verkregen, en dat is zijn trots : hij zal daarom ook nooit stelen of bedriegen.

De echte plattelandsmens en zeker de Sibirjak, die in een extreem klimaat moet zien te overleven, moet vele stielen en vooral zichzelf meester zijn. Dit maakt dat hij met gezag kan spreken over de moderne mens die verslaafd is aan geld en nooit tevreden zal zijn met wat hij heeft, omdat hij zichzelf niet meer bezit : "Hedentendage heb je een winkel hier en een winkel daar, vroeger daarentegen ging je twee keer per jaar naar de winkel. Iedereen had wat hij moest hebben. En je leefde, je stierf er niet van. Maar nu is men er in verstrikt geraakt. Men kan niets zelf maken – je zegt dat er alles in de winkels is voor wie geld heeft. En bovendien, degene die geen geld heeft, heeft geluk, deze mannen hebben tenminste de gewoonte om iets met hun handen te maken niet verleerd, zij kunnen op zichzelf rekenen en niet op het geld. Maar, als ze dit niet kunnen, op wat lijkt dat dan nog ? Iedereen is behoeftig geworden. De groten, zowel als de kleintjes. Heeft men ooit gezien dat de dorpelingen elkaar hielpen voor geld ? Men konstrueerde een huis, men bouwde een oven op, en dat noemde men hulp. Als de eigenaar foezel had, diepte hij die op, en als hij er geen had, dan was dat ook niet erg : bij de volgende gelegenheid was hij het die kwam helpen. Maar vandaag doet men alles voor geld. (...) Men werkt voor het geld en men leeft voor het geld. Overal zoekt men profijt. Is dat geen schande ?"

Raspóetins analyse van de dorpsgemeenschap gaat uit van dezelfde premissen als de slavofielen en de principes als spontane solidariteit en onafhankelijkheid van materiële waarden vindt men ook in de slavofilie terug onder de begrippen *sobornostj* en *volja*. Raspóetin aanziet de volwassenheid, het bestaan in een moderne maatschappij en het hiermee gepaard gaande verlies van dorpswaarden als een kwijtraken van de kinderlijke onschuld en onmiddellijkheid. Merkwaardig genoeg vinden we hiervoor parallellen in het debat tussen de slavofielen en de *Zapadniki* in de 19de eeuw. Belinkskij, een vooraanstaande Zapadnik schreef toen het volgende : "Elke natie doorleeft twee grote tijdperken : het tijdperk van de natuurlijke onmiddellijkheid, met andere woorden het tijdperk van de kindertijd, en het tijdperk van het bewust bestaan." Volgens de Zapadniki was het tijdperk van de "natuurlijke onmiddellijkheid", of spontaneïteit, reeds voorbijgestreefd : de Russische mens was aan het opgroeien en hij zou weldra volwassen zijn, d.w.z. een bewust individu zijn, bevrijd, geëmancipeerd "van de determinering door de natuur, door toedoen van filosofie en literatuur."

Voor de slavofielen is dit geen natuurlijk historisch proces geweest, maar een inbreuk op de natuurlijke orde door een *eenzijdig* rationalisme. Deze inbreuk was niet gewild door het volk, maar opgelegd door een van het volk vervreemde intelligentsia. Het keerpunt was volgens beide stromingen de figuur van Peter de Grote. Door de enen een verlichte Tsaar genoemd, door de anderen een volksvreemde despoot. Volgens Peter de Grote, zoals ook voor de Zapadniki, moest Rusland de beste verwezenlijkingen van het rationalistische Westen overnemen en enkel de "goede" dingen van Rusland

behouden. Volgens de slavofielen bezat Rusland genoeg troeven en kon ze haar eigen organistisch-historische weg volgen.

Ook Raspóetin is niet zozeer gewonnen voor een Westerse koers. Daar de intelligentsia verwesterd was, moest deze *terug naar het volk* op zoek naar de traditionele organisch gegroeide waarden, zo stelden de slavofielen. Rationalisme, de rede, moest plaats ruimen voor geloof, overgave en traditie. Tegenover het "autonoom individu", het Westers ideaal van het soevereine individu, dat bewust en autonoom redelijke daden stelt om zichzelf als individu te verwezenlijken, plaatste men de "integrale persoonlijkheid", het individu dat zich spontaan identificeert met de gemeenschap (*sobornostj*) : "Het individu is pas vrij als hij er in slaagt de traditionele waarden en gedragspatronen te verinnerlijken en te assimileren."

Uit alle mogelijkheden en potenties, die de mens ter beschikking staan is de belangrijkste de harmonie met de gemeenschap. Voor de slavofiel was deze gemeenschap zowel een sociaal, als spiritueel geheel. "Zij beschouwden het principe van autonomie als de bron van alle kwaad en met "autonomie" bedoelde men niet alleen de autonomie van het individu in relatie tot de gemeenschap, maar ook de autonomisatie van de gescheiden spirituele vermogens en de gescheiden terreinen van de menselijke aktiviteit. De autonomie van het individu, beweerden ze, leidt tot de desintegratie van de samenleving en veroordeelt de mensen tot isolatie en eenzaamheid; de autonomie van de gescheiden spirituele vermogens (in het bijzonder die van de rede) vernietigt het geloof en verscheurt en fragmenteert bijgevolg de integrale persoonlijkheid. Persoonlijke "heelheid" kan enkel worden bereikt als het individu in volledige harmonie is met de gemeenschap en bereid zijn autonomie te verzaken ten gunste van het supra-individueel geloof dat het verenigt."

De gemeenschapsidee van de Zapadniki was een rationalistische konstruktie : een "Gesellschaft", een soort *sociaal kontrakt* tussen individuen, die hun relatie laten leiden door afspraken, gegoten in wetten.

De slavofielen verzetten zich tegen deze rationalistische visie. Volgens hen wordt deze gemeenschapsvorm reeds in haar fundamenten ondermijnd door de *verabsolutering* van het vrijheidsbegrip. Zij vreesden de uitholling voor eigen nut van de sociale relaties en de maatschappelijke konventies door asociale individuen. Wanneer men het vrijheidsbegrip van de Zapadniki namelijk tot zijn konsekwenties doortrekt, dan is *elke* vorm van samenleving een dwangbuis voor de ontwikkeling van de persoonlijkheid. *De mens kan echter niet anders dan samenleven*. De enige manier om zich dan autonoom op te stellen is haar naar zijn hand te zetten. Wanneer iedereen dit doet krijgt men de diktatuur van allen tegen allen, de "survival of the fittest". Want niet iedereen heeft dezelfde intellektuele eigenschappen. De enige mogelijkheid om als autonoom individu te kunnen overleven in de maatschappij is materieel onafhankelijk te zijn van anderen : "met geld kan men alles kopen".

Het typevoorbeeld bij uitstek is de held uit *De Jongeling* van Dostojevski : "Dus de spil waarrond mijn 'idee' draait is dat geld de enige weg is die een man naar de 'top' kan brengen, het is de enige kracht die hem daar kan katapulteren, zelfs al is hij een middelmatig mens." Deze hebzucht kan nooit gestild worden, want er zal altijd wel iemand zijn die meer geld, en dus meer aanzien en macht heeft. De absolute vrijheid wordt met andere woorden een dwangidee : in plaats van zijn vrijheid echt te kunnen beleven, wordt hij een slaaf van zijn geld, van zijn inspanningen om nog meer geld bijeen te garen; in plaats van een "autonoom individu" wordt hij een "maatschappelijke slaaf". Vandaar het grote protest van Raspóetin tegen de rationalistisch georganiseerde maatschappij.

Zijn alternatief is een organische gedecentraliseerde kleine leefgemeenschap, hoog van ethos, en in zekere zin zeer verwant met een bepaalde anarchistische idee : "'Waarom steeds één voor één ? Zonder plan redden we het niet...' Toen barstte Ivan Petrovitsj los : 'Plan, zeg je ? Plan ?! Deden we het maar zonder plan !... Voerden we maar een ander plan in – niet alleen in kubieke meters, maar ook in mensenzielen !'" [*Brand*] Niet in de rede, maar in de overlevering (tradities, geloof) leert men hoe men moet leven. Deze overlevering is het best bewaard gebleven bij het gewone volk, dat in de dorpen leeft. De relaties tussen de mensen, de sociale banden waren gebaseerd op solidariteit, onmiddellijkheid en overgeleverde zeden zonder tussenkomst van instituties. Er gold een ongeschreven ethiek. En deze moet hersteld worden, wil Rusland een renaissance beleven : "De uitweg, als we daar gebruik van willen maken, is er en die is al lang bekend : de

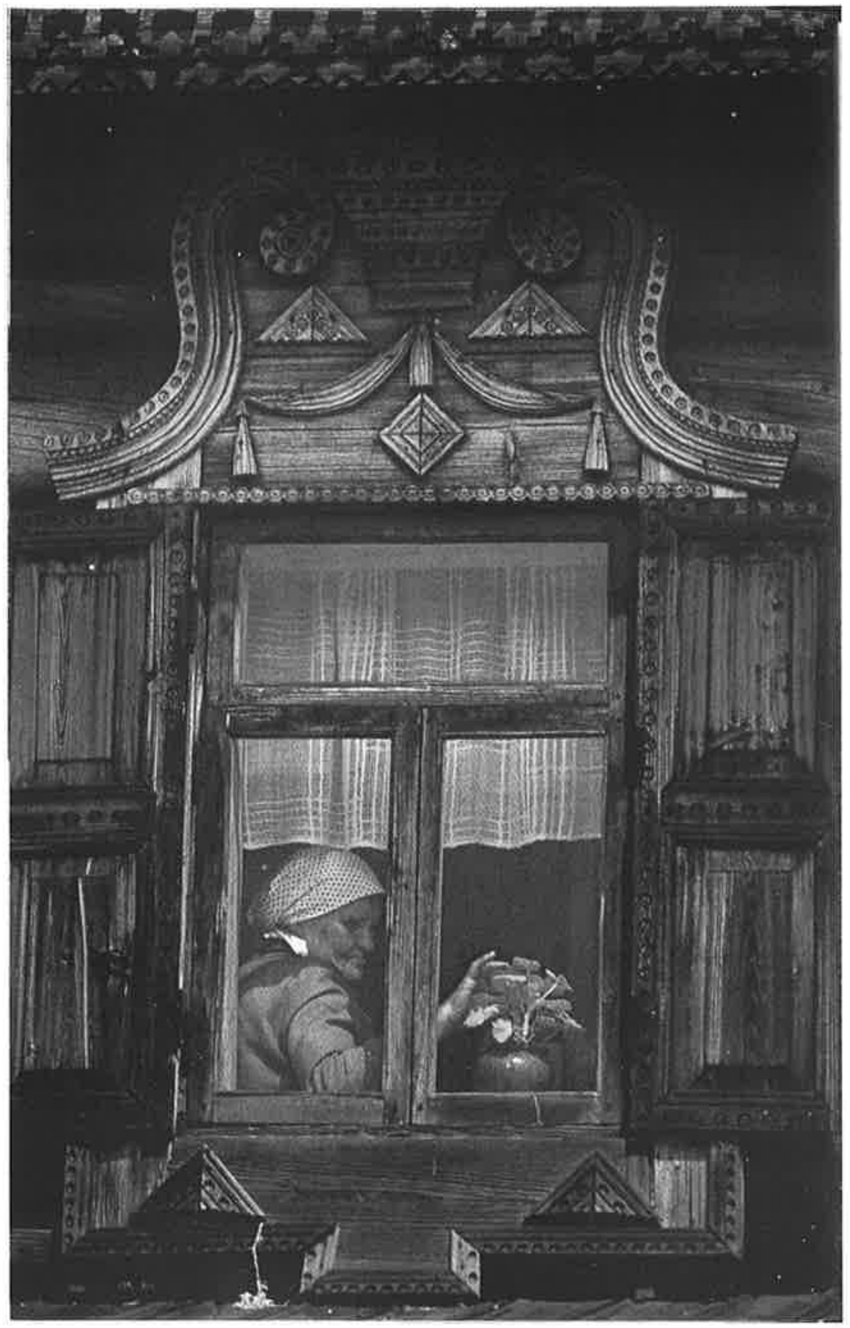

Russische boerin in een traditionele woning nabij Novgorod.

morele wedergeboorte van de mens, aan jezelf bouwen, herstel van herinnering, verlichting van verstand."

Centraal in deze levensvisie staat dan ook *de waarheid*, die ongeschapen gewoon aan de natuur eigen is, dus ook aan de organisch gegroeide maatschappij en mens : "De waarheid is een rivier, waarvan de bedding is bedekt met hard gesteente en waarvan de oevers duidelijk gemarkeerde zand- en steenlagen hebben, een rivier met zuiver en voorwaarts stromend water, en geen op de been gehouden massa rottend vocht met een wisselend getij, met baggerige en uitgesleten oevers. De waarheid vloeit voort uit de natuur zelf; noch door de publieke opinie, noch bij dekreet kan zij worden bijgesteld." [*Brand*] Vandaar dat er een wezenlijk verschil is in mentaliteit tussen de moderne en de oude wereld. "Niet de natuurlijke neiging tot het goede is de toetssteen voor een goed mens geworden, maar een geriefelijk gekozen positie tussen goed en kwaad in, een bestendige en evenwichtige temperatuur van de ziel. 'Mijn naam is haas, maar ik eet wel van twee walletjes'" [*Brand*]

Het is dan ook logisch dat Raspóetin, als verdediger van de traditionele maatschappij, geen onrecht kan verdragen. Hij heeft zich voortdurend ingezet, zèlfs nog tijdens het kommunistisch regime, voor het gewone volk, voor hun noden, tegen de wispelturigheid van Kremlindespoten, tegen korruptie, tegen machtsmisbruik. Eén voorbeeldje die bijzonder levensecht gebracht wordt : "Op de vloer was een kleine hoop ravioli neergestort, daarnaast lagen, eveneens op de vuile vloer, dikke monsterlijk opgeblazen ronde worsten in ruwe netjes van touw, reeds door elkaar geslingerd door de binnendringende mensen; op een kleine verhoging bij de achterwand dreef in zwarte blokken de boter, met rimpelige, drijfnatte wikkels, en keken uit opeengestapelde kisten steur naar buiten. Er stond iets in houten tonnen, iets in kartonnen dozen, iets in papieren zakken, het was er wel, het was er dus wel ! – maar waar bleef het allemaal ? Ging het soms naar de kantines in de rooipercelen ? Maak dat de kat maar wijs – alsof hij niet vaak genoeg gegeten had in die kantines om te weten hoe het daar toeging; om nachtmerries van te krijgen ! En Ivan Petrovitsj moest grinniken, of liever hij jutte zich op met de brandende gedachte dat hij wel grinniken moest om zijn onverstand : de auto's uit het distriktscentrum parkeerden elke godgegeven dag voor de SAB en lokten Katsjaev naar buiten ! Alsof ze zich voor niets druk maakten over algemene, centrale pakhuizen voor alle drie de bosmaatschappijen, die dan natuurlijk wel in het distriktiecentrum moesten komen !" [*Brand*]

HERINNERING EN TRADITIE

Zoals we vermeldden in de titel is Raspóetins lijfspreuk : *"Leef en herinner je"*. De herinnering is een essentieel element om terug te keren naar de traditionele maatschappij, om bij te sturen en de harmonie te herstellen. Het loopt dan ook als een rode draad door het werk van de schrijver : "Hij dacht dat Afonja ging zeggen : zij zit in ons, ín ons. Hij dacht dat hij ging zeggen dat als ze hier weggingen het dan net was of zij, hun

Jegorovka, er nooit was geweest, maar zolang ze bleven leven, leefde ook de herinnering aan haar voort. Omdat hij het zelf ook zo overwogen had." [*Brand*]

In de herinnering blijft men voortleven. De herinnering is de schakel tussen het leven en de dood. De herinnering verenigt alles wat was en is op deze aarde. Of meer nog. Zoals blijkt uit *De Laatste Termijn* zal alles wat leeft zich de persoon van Anna herinneren, zoals de natuur zich ook alle leven dat ooit gestorven is herinnert : "Zojuist is van een hoge tak in het bos een slapend vogeltje naar beneden gekomen, net niet op de grond, maar dat is nog niet jouw leven, het zijn niet jouw herinneringen die in geruis en gefluister overgaan, in onduidelijke, uiteenvallende geluiden die de slaap van het vogeltje verstoren, niet de jouwe – van iemand anders."

Het summum van de herinneringsidee bij Raspóetin uit zich magistraal in *Afscheid van Matjora*. De ouderen weigeren zich te vestigen in nieuwe woonsteden, blijven achter op het eiland en wachten het noodlot af. Hun lot is verbonden met dat van Matjora. Het verlaten van Matjora staat voor hen gelijk met het verliezen van de fundamenten van het leven. Hun leven heeft pas zin als het een hernieuwing, een eeuwige wederkeer is van de aloude hogere orde die vervat ligt in de natuur, als ze de lijn voortzetten van hun voorouders naar hun nakomelingen. Door het verdwijnen van Matjora onder water zouden ze de band met hun voorouders die op het eiland begraven lagen verliezen en zo de eigen principes, hun levensadem, zien verdwijnen. Want "de waarheid ligt in de herinneringen. Hij die geen herinneringen heeft, heeft ook geen leven." Door Matjora te verlaten zouden ze noch tot de oude wereld, noch tot de nieuwe wereld behoren. Daarom verkozen ze de fysische dood boven de spirituele dood, en bereidden ze zich voor om samen met hun voorouders voor eeuwig te verdwijnen. Het thema van het verhaal is dan ook de dood van de traditionele levensstijl.

Svetlana Semenova heeft herhaaldelijk gewezen op de invloed van Andrei Platonov op het werk van Valentin Raspóetin. Platonov heeft regelmatig de hoge prijs van de realisatie van het kommunisme aangevallen. Een zekere invloed van *De sluizen van Yepifan*, een werk van Platonov uit 1927, kan men niet ontkennen. Dit verhaal speelt zich af in de 18de eeuw. Peter I had het plan opgevat een waterweg te graven tussen de Baltische, de Zwarte en de Kaspische Zee. Noch Peter, noch de uitvoerders hielden rekening met de menselijke prijs die daarvoor betaald moest worden, de deportatie van grote bevolkingsdelen. Platonov verdedigt hier de eenvoudige bevolking *tegen het blind doortrekken van de vooruitgang* : "Deze elementen van het volksleven, hoe betreurenswaardig, arm, primitief en onbewust ze ook mogen zijn, staan toch dichter bij de waarheid dan 'blind' en harteloos dogmatisme."

Voor Raspóetin is het duidelijk : *de oude heidense maatschappij stond op een hoger niveau dan de huidige vertechniseerde leefwereld*. Het heidense element was er trouwens de garantie voor : "Ook wij zijn afhankelijk van de schoonheid van ons geboorteland. We voelen ons niet louter aangenaam bij een hooiland, een woud of een stroom – we maken er deel van uit, we zijn hun bron, omdat ons gezichtsvermogen en ons gehoor uiterst goed ontwikkeld zijn, zoals onze aangeboren zin één te zijn met de natuur, ons gevoel om er hand in hand mee verbonden te zijn zowel in werk als in spel. In onze houding tot de wereld en de natuurlijke omgeving zijn we nog steeds heidens. (...) We moeten vandaag met verbazing, droefheid en vertedering kijken naar de heidense religies die onze voorouders doorheen de eeuwen hebben meegedragen; in hun duisternis hebben zij de verbondenheid van alles met alles, als ook de bloedverwantschap van heel de aarde begrepen; de filosofie van de voorouders, voortgebracht door de warmte en het gezag van de aarde die hem geschapen heeft, stond niet ver van zijn levenswijze en hoe primitief of naïef ze ons nu ook moge toeschijnen, zij beloofde de wereld voor eeuwig een eeuwige harmonie, en geen oorlog, geen roofbouw in de verhoudingen tussen mens en natuur. Het weinig begrijpelijke wezen, zoals wij ons de voorouder door het tijdsinterval voorstellen, was verstandiger, beter en spaarzamer dan het hoog-georganiseerde en hoogontwikkelde wezen, zoals wij onszelf beschouwen, die zijn verstand gebruikt voor de totale vernietiging van de weide waarmee hij gevoed wordt. Als dit verstand is, wat is dan dwaasheid ?!"

Raspóetins werken steken dan ook proppensvol heidense elementen en het is zwanger van pantheïstische beelden die ons aan de taal en omschrijvingen van Felix Timmermans en Stijn Streuvels doen denken. Vooreerst is er de levensbeschouwing

van Anna in *De Laatste Termijn* die diep geworteld is in de eeuwenoude overgeleverde tradities. Zij is niet abstrakt, maar volledig verinnerlijkt. Opvallend is daarbij haar serene houding tegenover haar eigen dood. Zij heeft geen angst voor haar dood, haar enige bekommernis is op een waardige wijze naar haar graf te worden begeleid door haar kinderen, op de oude wijze zoals haar moeder het haar geleerd had op haar sterfbed. En terwijl ze zich tot Varvara richt, zegt ze : "Zij (de andere kinderen) daar zullen het niet doen. Ze kunnen tegenwoordig noch een kind in slaap wiegen, noch een mens naar zijn graf begeleiden, niets kunnen ze. Jij bent mijn enige hoop. Ik zal het je leren. Huilen kan je wel. Maar je moet bij het huilen een klaaglied zingen. Zwaantje mijn, lief moedertje, Waarheen ben je op weg, Waar ga je dan naar toe ? Naar welke verre streek ? over een smalle landweg, Door het groene eikenbos, Naar de Moeder-Gods kerk, Naar het klokgelui, Naar het lezen der gebeden, En van de Moeder Gods kerk, In de vochtige aarde, Naar het eigen voorgeslacht."

Mircea Eliade heeft erop gewezen dat de ganse sfeer die de klaagliederen uitstralen een kosmisch christendom vertolken dat buitengewoon goed lijkt op het oude heidendom. De dood van Anna betekent voor haar een tocht naar haar voorouders die haar "in het hiernamaals zouden verwelkomen". "Ze had er die ze verliet en ze had er, naar wie ze toeging." Ze geloofde dat dit afscheid niet voorgoed was. Eén na één zullen ook haar kinderen de tocht over het smalle pad en door het groen eikenbos gaan en zullen ze elkaar terugzien. Nergens wordt de dood ervaren als een Laatste Oordeel, een instantie waaraan ze rekenschap moet afleggen voor haar zonden, maar als "de verwachting van de openbaring van de laatste levensgeheimen". En alles zat vervat in de kringloop der tijden. "Ik geloof, dat de lange levenservaring, haar deze rust geleerd had. Voor haar ogen wisselden zaad en oogst elkaar af, de winter werd door de lente afgelost, de herfst nam het loof van de bomen..."

In het ganse denken op deze heidense wijze draait in wezen alles rond de overgangsperiode : leven en dood. De vraag hoe men moet sterven, wordt een deel van de vraag hoe men moet leven : "... maar het was nooit in haar hoofd opgekomen dat het fijn zou zijn in de plaats van iemand anders te wezen om, net als hij, meer te zien of het gemakkelijker te hebben. Je kunt niet uit je huid kruipen, een mens is geen slang. En nooit had ze iemand benijd, hoe goed het hem ook ging en met wat voor mooi gezicht hij ook rondliep – voor haar was dat precies hetzelfde als een andere moeder tot moeder te willen hebben, of een vreemd kind te willen in plaats van je eigen. Haar leven had zijn eigen bekoring."

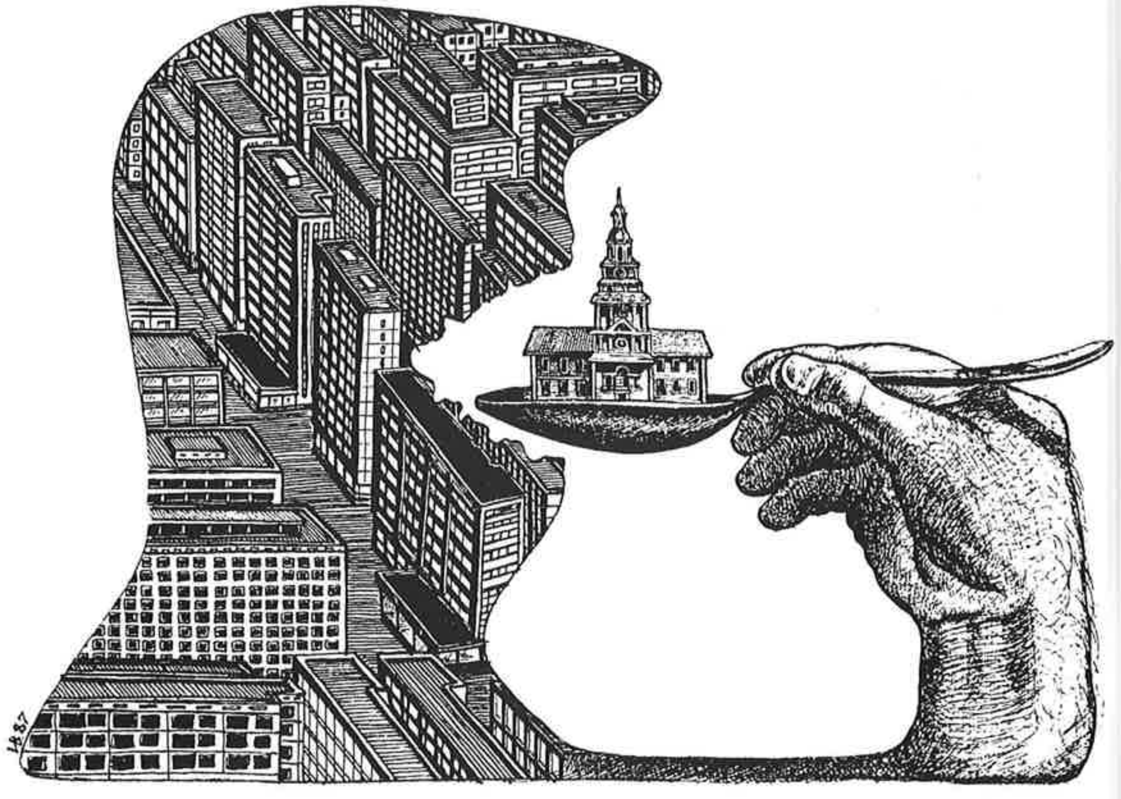

De landhonger van de Russische stad. Cartoon van Igor Vartchenko.

Raspóetin moet vrij goed op de hoogte zijn van de oude beelden en mythes, want geregeld duiken ze op in zijn werken. En men kan zich hier terecht afvragen of Raspóetin al dan niet beïnvloed is geweest door de traditionalisten of niet. Geven we het visioen van Anna : "Ze zou inslapen, maar niet zoals altijd, terwijl ze het zelf niet merkt, maar bewust en verlicht – of ze een trap afgaat en op elke tree stilhoudt om te kijken en te zien hoeveel treden ze nog af moet. Als ze dan tenslotte de aarde bereikt die van boven met geel stro is bedekt, en beseft dat ze nu volledig is ingeslapen, komt haar van de tegenoverliggende trap net zo'n magere oude vrouw tegemoet en steekt haar hand uit, waarin zij de hare moet leggen. Sprakeloos van angst en blijdschap, zoals ze het nog nooit ondervonden had, begint de oude vrouw met kleine pasjes op de uitgestrekte hand toe te lopen en dan opent zich plotseling rechts een ruimte, schoon als na een regenbui en overgoten met een helder, rustig licht. Ongeduldig maant haar ziel de oude vrouw tot spoed en zij loopt vlugger (...), als ze zichzelf niet meer in haar macht heeft, geeft ze schuldbewust haar hand ter begroeting en voelt dat haar hand gemakkelijk in de andere glijdt, als in een want, en die hand heeft een lichte, aangename kracht, waar heel haar hulpeloze lichaam van opleeft. En op dat moment komt er van rechts, waar de ruimte is, klokgelui. (...) In een onbegrijpelijke opwinding kijkt de oude vrouw om zich heen en merkt dat ze alleen is : de oude vrouw is verdwenen. (...) Ze gaat steeds verder. (...) De trappen verdwijnen ook – tot de volgende keer. De aarde wordt weer vlak en de ochtend breekt aan. Een levende ochtend." In dit poëtisch fragment vinden we zowel relikten van orthodox christendom en en heidens volksgeloof. De klokken zijn duidelijk christelijk, het "heldere, rustige licht" verwijst echter naar de post-mortem ervaring zoals die in de heidense mysteriën naar voren trad (zie b.v. Bardo).

Staan er in *De Laatste Termijn* enkele verdoken verwijzingen naar het heidendom, in *Afscheid van Matjora* zijn die overvloedig. Alleen het verhaal als : een eiland en haar bewoners verdwijnen in de mist ! We zullen hier Avalon of Shambhalla maar laten voor wat het is, al komen we op dit element terug. Werd *De Laatste Termijn* goed ontvangen in de pers, over *Afscheid van Matjora* heerste de grootste konsternatie. Men beschuldigde Raspóetin van "obskurantisme" en "nostalgie" en men verweet hem dat zijn personages irreëel overkwamen. Indien men het verhaal naar de letter zou opvatten, dan is hun kritiek terecht. Maar daar was het de auteur helemaal niet om te doen ! Wanneer men Matjora bekijkt als een symbool voor de organische eenheid van de ganse natuur en zijn eeuwige orde, dan wordt het verhaal duidelijk : Matjora is de artistieke expressie, de materialisatie van de oude waarden waarvan de schrijver de resten heeft ontwaard in de afgelegen dorpen van Siberië en die hij nu voor de eerste maal heeft samengebracht in een gesloten wereld waar alles en iedereen een organisch geheel vormt, het is zijn droom van de ideale samenleving. Deze samenleving is onbestaande in het huidige Rusland, maar de auteur duidt de weg aan.

Tegelijkertijd wijst hij op de broosheid van zo'n samenleving : onder de huidige voorwaarden, onder het heersend materialisme, kan zo'n samenleving niet levensvatbaar zijn. Om deze redenen wordt het verhaal naar een apokalyptisch einde gevoerd. Maar deze apokalypse, deze ondergang is slechts schijnbaar. Het verhaal is weliswaar op echte feiten gebaseerd. De schrijver heeft herhaaldelijk verklaard dat het lot van het dorpje Oestj-Ilim op de Angara model stond voor de ondergang van Matjora. Ook het dorp van de schrijver zelf, Atalanka, heeft een dergelijk lot moeten ondergaan. Deze feiten worden echter getranscendeerd, niet alleen tot op het filosofische, maar ook tot op *het mythologische niveau.* Uit het verhaal kunnen we konkluderen dat het eiland vóór de overstroming reeds onder water was verdwenen of opgestegen in de lucht.

Dit leidt ons rechtstreeks naar de oud-Russische mythe van de verzonken stad Kitesj. In grote lijnen verloopt deze sage als volgt : De oude vorst Yuri Vsebdódovitsj bouwde in het woud van Moerom twee steden – één stad aan de rand gelegen, gelegen ook aan de Wolga, het "kleine Kitesj", en één stad in het woud, het "grote Kitesj". De bewoners van het grote Kitesj onderscheidden zich door hun gastvrijheid. Alles was groot in hun vermogen tot opnemen. Maar op een dag verscheen er een macht, die zij niet konden opnemen : de Tatarenhorde. Deze horde overrompelde het kleine Kitesj, zodat het ten gronde ging. De weg naar het binnenste grote Kitesj kenden de Tataren niet. Nu bevond zich onder de bewoners van het buitenste Kitesj een man, Risjka Kutjerma (d.w.z. de verwarringstichter), die de weg naar het binnenste Kitesj verried. De schuld van het verraad schoof hij af op de kinderlijke onschuldige jonkvrouw Fewro-

nia, de bruid van de troonopvolger, de jonge prins Vsevólod, zoon van vorst Yuri.

Toen echter de Tataren bij de stad aankwamen (die aan het woudmeer Svetli Yarr lag), gebeurde er een wonder. Het door bloedige tranen begeleidde algemene gebed om redding dat de bevolking aan de moeder Gods richtte, werd verhoord. De stad met de gezamelijke bevolking werd onzichtbaar. Zij verhief zich in hemelse hoogten of, naar een andere versie, zij verzonk in de diepte van het Svetli Yarr (= het hel stralende meer). De Tataren vluchtten met de schrik in de benen. De verrader werd waanzinnig. Jonkvrouw Fewronia werd in de onzichtbare stad als toekomstige vorstin ingehaald, nadat zij zich door onverdiend lijden tot deze waardigheid had verheven. Zo te zien is er meer dan een oppervlakkige gelijkenis tussen Kitesj en Matjora. Toen men Raspóetin in een interview vroeg : "Gelooft u dat Matjora op een dag terug aan de oppervlakte zal komen ?" antwoordde hij : "Ik geloof dat Matjora zal herrijzen ! Zij zal niet terug aan de oppervlakte komen van het water, maar ze zal herboren worden, misschien in een andere kwaliteit of onder een andere vorm. Je hecht eerder geloof aan een spiritueel, een moreel Matjora, dat op slag zijn wederoptreden zal doen." De auteur wist dus wel degelijk wat hij met deze metafoor bedoelde.

Een opvallend kenmerk van Matjora is dat het dorp en eiland samenvallen, dit duidt op de afgeslotenheid ervan, maar ook op de volmaaktheid. Matjora is niet zomaar een naam, het is afgeleid van *matj*, moeder. In de volksmythologie wordt Rusland steeds voorgesteld als "Moedertje Rusland"; en "vasteland, kontinent" is in het Russisch *materik*. In de Europese mythologie wordt de moeder steeds geassocieerd met aarde, o.a. Moeder Aarde. Dit gaat terug op oude voorstellingen van de moeder die haar kinderen baart en voedt : "Matjora is het symbool van de aarde, die de mens voedt en waarin hij na zijn dood komt te liggen. Matjora is ook het symbool van Rusland dat de mens geestelijk voedt." Een ander woord *matjori* is duidelijk geassocieerd met "Matjora" en het betekent "vol, fors, volgroeid", wat duidt op een volmaaktheid, een maturiteit, een spiritueel en fysisch evenwicht.

"Ook de menselijke gevoelens versmolten in overeenstemming hiermee tot een op en neer gaand harmonisch geheel waarvan niets werd uitgesloten. En de huizen in het dorp leken zich dichter naar elkaar toe te bewegen. (...); het leek of alles wat er op het eiland was, dichterbij kwam, het door mensenhanden gemaakte en het vanzelf ontstane, en achter elkaar staande, over elkaars schouder kijkend, leek alles eenstemmig fluisterend iets te vragen." In wezen is de hoofdfiguur van Raspóetins meesterwerk de natuur-zèlf. En de mens is deel van de natuur; de zin van zijn bestaan ligt in het voortzetten van de tradities van de voorouders, zoals ook de zin van de natuur ligt in de regeneratie (*de eeuwige wederkeer*). De zin van het leven ligt in het doorgeven van wat men van zijn voorouders, zijn fysieke moeder, en van de natuur, zijn spirituele moeder, gekregen heeft. De "eeuwige wederkeer" bij de mens wordt beheerst door de *rod* – de stam, de clan, het geslacht (3) – en de *rodina* – het moederland, de heimat, Matjora. Deze woorden zijn grammatikaal verbonden met het Russische woord voor voorouders *roditjeli*. De spirituele band met de voorouders is hier heel belangrijk en vormt de basis voor het begrip *pamjat*, "herinnering" : "Het motief *pamjat* zit diep en met veel betekenissen verankerd in zijn œuvre : het is de verbondenheid met de aarde, de herinnering van de mensen die tot nu toe geleefd hebben, de levende band met de natuur, het bewaren van de rijkdom van de Russische volkstaal, en tenslotte, de herinnering van de mens aan zijn burgerlijke en maatschappelijke plicht."

Het moet ons reeds zijn opgevallen dat de belangrijkste figuren uit de werken van Raspóetin steeds vrouwen zijn. En deze vrouwen hebben bijzondere gaven. Darja uit *Afscheid van Matjora* b.v. kan met haar voorouders spreken. Over die oude vrouwen schrijft Klaus Holtmeier : "Ze voelen zich ingeschakeld in een natuurverloop, die niet alleen een afzonderlijk mensenleven omvat, maar zich over meedere eeuwen uitstrekt en in haar exakte tijdsdimensie niet nader te bepalen is. Deze houding is volkomen als religieus aan te wijzen. Inderdaad gaat het hier niet om een religiositeit in de zin van een konfessionele oriëntering, maar om een vorm van religiositeit die wezenlijk doordrongen is van kenmerken van een natuur- en volksreligie als terugleiding van de mens naar boven hem staande machten duidelijk te bespeuren is."

Waarschijnlijk lopen hier voorouderkultus en sjamanisme door elkaar. "De voorouderkultus, centraal voor de Russische boerentraditie, is sinds de vroegste tijden geleid geweest door de vrouwen. Zowel in de familie als in het dorp was de plattelands-

(3)
Vgl. met het Engelse *roots*, wortels.

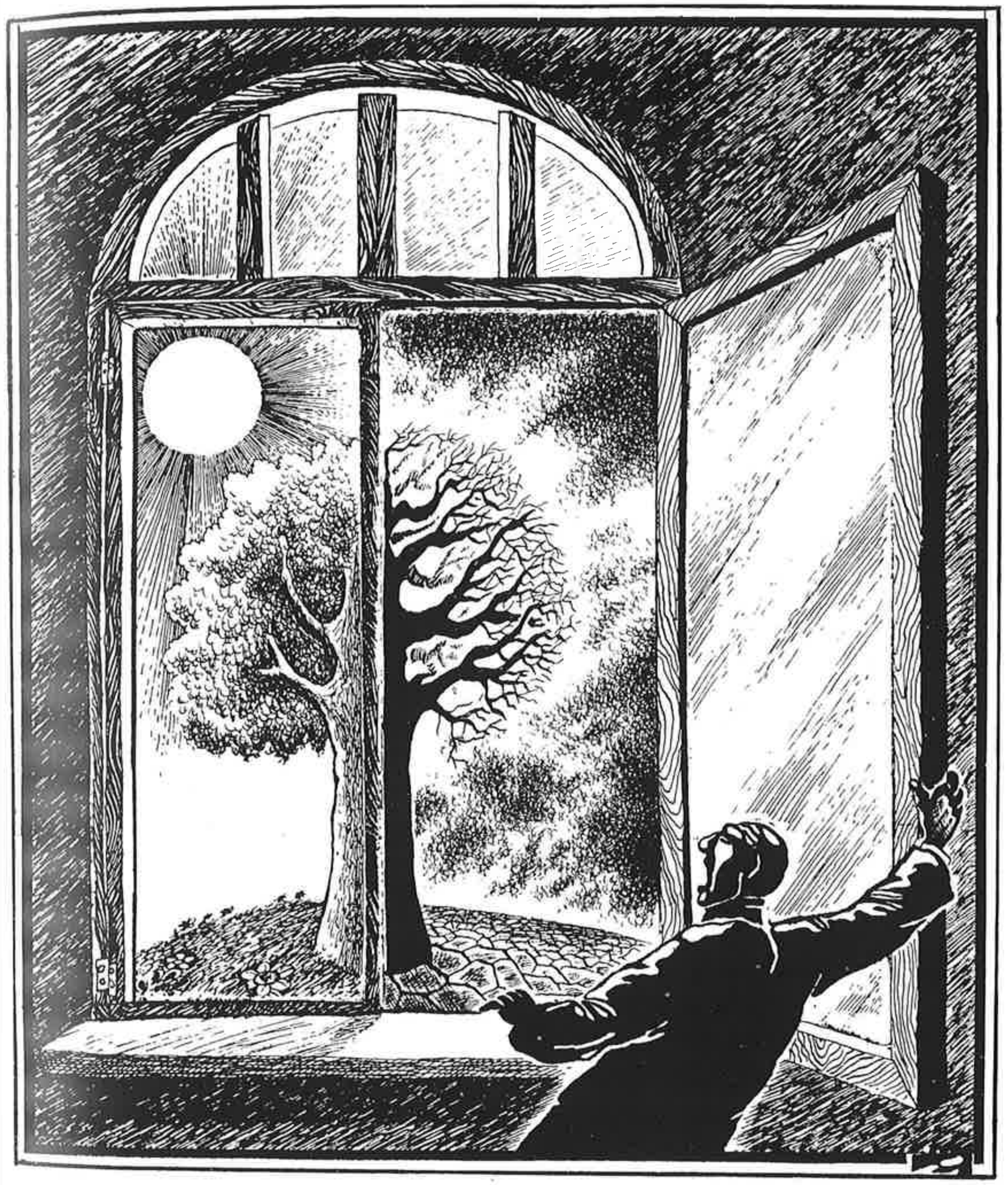

Glasnost, een reële kijk op het Russische milieu. Cartoon van Aleksej Merinov.

vrouw, de hoofdpriesteres van alle overgangsriten, en dat is ze gebleven tot in deze eeuw." Relikten van sjamanisme kunnen we terugvinden in het schudden van het lichaam om de voorouders op te roepen, in het "wegvliegen", het uittreden uit het lichaam, en in een korte verwijzing naar een bezweringsformule elders in het boek : "Op de oceaan, op het eiland Boejan – Darja herinnerde zich opeens het oude en griezelige bezweringsgebed..." En wellicht kunnen we dit sjamanisme bij Darja terugvoeren op haar moeder, een Boerjatse. De Boerjaten volgen de sjamanitische rite; Darja's moeder voorvoelde in haar vrees voor het water de toekomstige ramp en deze profetische eigenschap wordt meestal toebedeeld aan sjamanen. Verdere verwijzingen naar voorchristelijke tradities vinden we in de volgende woorden van Darja : "Ach, als iemand mij voor het eerst zou zien, dan zou hij zeggen : dat is echt de heks Baba-Jaga..." Baba-Jaga is de uitbeelding van verwezenlijkt potentieel, de volbrenging van de levenscyklus dat geassocieerd wordt met de vrouwen. Ze heeft alles gekend : maagdelijkheid (ze heeft geen gemaal), moederschap (haar kinderen in de vorm van planten en dieren zijn legio) en ouderdom (ze verzamelt alles in haar woonplaats om te sterven). In haar zijn alle cykli van het leven van een vrouw tot het einde vervuld en toch bezit ze hen allen.

Dan is er ook nog de afschrikwekkende gestalt van een Bogodoel. Klaus Holtmeier meent hierin een *joerodivyj*, een Nar in Christo te zien. Dat waren extatici die zich

door bewuste verwonding de in de mensenmaatschappij geldende gedragsregels en konventies op een expliciete wijze beschimpten. Ze waren duidelijk ascetisch en tegelijkertijd profetisch van inslag. En zegt J. Hubbs : "Zij suggereren echter een verchristelijkte voortzetting van heidens sjamanistische praktijken." De Russische *joerodivyj* nam het altijd op voor de *narod*, voor het volk, hij sliep op Moeder Vochtige Aarde en stelde zich zonder vrees bloot aan de elementen. Ook over Bogodoel kan men dergelijke aspekten aanhalen. Hij had een afschuwelijk uiterlijk, deed niets anders dan vloeken, liep blootvoets en kon slangebeten doorstaan. Hij verdedigde de bevolking van Matjora en de graven met de bijl en hij was steeds als eerste op de hoogte van de nieuwe verwikkelingen op het eiland.

Nog een merkwaardig figuur dat in het boek voorkomt, is de *chosjaïn* de "Heer van het Eiland". Het lijkt wel een sprookje. Het is een klein diertje, een soort beschermgeest, die over het eiland waakt en dit enkel kan doen voor zover niemand hem ziet of kent. Alleen Darja, die blijkbaar wel in kontakt mag treden, houdt met hem een nauwe relatie. Dan is er ook nog de oude koningslariks, een heilige boom die alle rampen had overleefd : branden, een blikseminslag, en zelfs de recente aanvallen van de "brandploeg". Geen bijl, zaag, bulldozer of vuur kan hem deren. Hij blijft rechtopstaan, met zijn wortels verankerde hij Matjora aan de wereld en het volksgeloof meldde dat zolang deze machtige boom boven het eiland uit zou torenen, Matjora nooit zou vergaan. Insinueert deze boom, dit eeuwigheidssymbool, ook de eeuwigheid van Matjora ? En alsof dat nog niet genoeg was, ook de Angara heeft eenzelfde symbolische funktie : "De stromende rivier (...) maakte gevoelens van eeuwigheid in hen los van een eens en voor altijd gevestigde orde."

Op Matjora is de eenheid absoluut : er is eenheid tussen natuur en mens, tussen bezielde wezens en onbezielde dingen (zelfs de huizen geven er de schijn bezield te zijn), tussen levenden en doden. Komt daar nog de naturalistische, of nog beter pantheïstische schrijfstijl van de auteur bij, dan zouden we kunnen stellen dat het werk van de auteur uitgegroeid is tot een pastorale symfonie zonder weerga.

NATUURBEHOUD EN PROMETHEANISME

De uitspraken van Valentin Raspóetin zijn soms buitengewoon scherp en sarkastisch. Ze weten de lezer rood te laten worden van schaamte over de onverantwoordheid waarmee de moderne wereld met haar omgeving omspringt : "Ik wil alleen in het voetspoort van velen herhalen dat dit niet toevallig is gebeurd : toen men waarden door elkaar ging halen en zich had overgegeven aan de verleiding van de totale materieelheid van de wereld, toen kon men al geen weerstand meer bieden om aan de feestdis van de konsumptie plaats te nemen en een konsumptieindustrie te maken. Als de Aarde dan toch één grote taart is en het er niet toe doet of die zichzelf aanvult of niet, dan kan men er alle kanten omheen gaan zitten, zonder te luisteren naar hen die, al was het maar uit een soort fatsoen, probeerden oude gebeden te zeggen. Wat had je ook aan die lui als, buiten alle goden om, een uniforme kultus was ontstaan van verering van de wetenschappelijk-technische revolutie en haar rad zich op aarden en door de hemel met donderend geweld voortbewoog."

We hebben er reeds op gewezen dat de "elektrifikatieobsessie" geregeld aan de orde komt in de boeken. Dit zit vervat in de ideologie van Lenin, een ideologie die wij hier "prometheanisme" zouden willen noemen : "Wanneer b.v. H.G. Wells in 1920 Lenin bezocht in het Kremlin, vertelde Lenin hoe hij Rusland wilde omvormen door het te moderniseren. In dit interview ging Lenin op twee kruciale politieke punten in welke deze transformatie zouden bewerkstelligen : ten eerste (en dit was een punt dat hij enkel met gedempte stem durfde vermelden) de regering zou het dorp met haar traditionele en (geloofde hij) achteruitgaande sociale organisatie 'voorbijsteken' en het platteland herstruktureren om het meer op steden te doen lijken; ten tweede, het hele land zou geëlektrificieerd worden. Lenin was zo ingenomen met elektriciteit als wondermiddel voor Ruslands achterlijkheid dat Wells opmerkte dat Lenin, die normalerwijze steeds minachtend dacht over alle utopische theorieën, 'ten lange leste was bezweken voor een utopie'."

Sinds Lenin in 1920 verklaarde dat kommunisme gelijk stond aan socialisme en elektrifikatie van het ganse platteland, werden de bouw van krachtcentrales en het brengen van elektriciteit naar landbouwgebieden sleutelsymbolen voor een gans waardennet welk "sovjet prometheanisme" zou kunnen genoemd worden. Deze waarden omvatten technologische en materiële vooruitgang –

modernisering en verlichting, het brengen van "licht" naar de duistere hoeken van de Sovjetunie.

Raspóetin is niet mals voor de boerenpolitiek van de sovjetleiders : "Het is onbegrijpelijk wie wij bang zijn te beledigen als we de waarheid verbergen en niet bepaalde beoordelingen geven van de kollektivisatie en van de verschrikkelijke willekeur tegen de boeren gepleegd." (1/1/88) Op het zgn. vooruitgangsdenken probeert Raspóetin een alternatief te formuleren. Karin Hirdina heeft zijn visie aangeduid met de term "anti-civilisatie" : "Machines knechten de mensen onder hun ritme, de waterkrachtcentrale en de stuwdam verstoren het vruchtbare en mensvriendelijke Matjora, het stedelijke leven betekent weliswaar bestaansverlichting, maar het verstoort het levenswaardige leven."

Raspóetin liet het niet bij woorden. Hij staat aan de wieg van een vrij machtige ekologische beweging ter bescherming van het Baikal-meer. Tijdens een lezing sprak hij als volgt : "In de Sovjetunie is bij de oprichting van waterkrachtcentrales ongeveer tien miljoen hektare van de meest vruchtbare aarde verloren gegaan..." De schrijver ziet maar al te duidelijk in waardoor het zover kon komen. Alles is het gevolg van een mentaliteitswijziging die verstrekkende gevolgen heeft : "De leus : 'Wij kunnen geen gunsten van de natuur afwachten, onze taak is haar die te ontnemen', werd de regel in de relaties met het moederhuis van het menselijk bestaan." Zijn harde taal is natuurlijk ook het gevolg van hetgeen er met zijn eigen dorp is gebeurd : "In het midden van de jaren 70, toen ik *Afscheid van Matjora* schreef, was er van mijn geboorteplaats aan de Angara bijna niets meer over. Toen werd de derde hydrocentrale afgebouwd (nu bouwt men de vierde af), onbarmhartig werden bossen gekapt, mijn streekgenoten die na de inundatie van hun akkers waren beroofd, werden massaal van akkerbouwer tot houtkapper."

Dit alles komt ook in zijn werken tot uiting. In *Brand* vinden we scherpe analyses van de toestand : "Of toch : waar elk jaar honderden hektares taiga worden omgehakt, links en rechts op enorme schaal kaakslag wordt gepleegd, worden die zonder animo bedekt

Russische vrouwen in hun traditionele klederdracht.

met vogelkers, tegen de schrijnende wind en de schrijnende aanblik. Waar zijn we mee bezig... (...) In één woord : de bosmij is synoniem met de industriële exploitatie van het bos. Daarmee is veel van de wanorde en de janboel in de struktuur verklaard. Een bos omhakken is iets anders dan koren zaaien, waarbij dezelfde werkzaamheden zich van seizoen op seizoen herhalen, en hoe lang je ook leeft, voor de landbouw is het weinig of niets. Maar is een bos leeggehaald – dan duurt het tientallen jaren voor er een nieuw staat. Met de huidige techniek slaan ze een bos in een termijn van enkele jaren kaal. En daarna ? Daarna inpakken en wegwezen. Met achterlating van huisjes, kippen en badhokken, van de graven met vaders en moeders en van de eigen levensjaren, met houtwagens en traktoren naar waar nog wel bos is. En daar weer van voren af aan. Elke keer dat Ivan Petrovitsj langs Berjozovka kwam, 's zomers varend op het water, 's winters rijdend over het ijs, keek hij onwillekeurig met weemoed en verslagenheid naar de dichtgespijkerde en verwaarloosde hutten : ook daar was de bosmij geweest, had zij haar werk gedaan en was vertrokken – en er was geen levende ziel in de verlaten nederzetting, afgezien van door de duivel bezeten toeristen, die vuurtje stookten in de huizen, en de rook door de deur naar buiten lieten. (...) En de techniek was zo verbeterd dat deze geen enkele jonge aanwas achterliet. Om het vereiste aantal kubieke meters kaphout te halen, vermorzelt en verbrijzelt zo'n bulldozer alles om zich heen."

Aan de gehele ontaarding van onze maatschappij zit natuurlijk niet alleen een materieel geurtje, dat alles hangt ook samen met een spirituele ontaarding, en wij krijgen hier bijna de indruk Guénons kritiek op de moderne wereld te lezen : "De totale industriële omvang werd de maat van alle waarden, ook van maatschappelijke waarden. Niet het eindprodukt, niet de bevrediging van de behoeften, maar de hoeveelheid gebruikte grondstoffen; niet produktiviteit màar bij de produktie gebruikte energie; niet kwaliteit, maar kwantiteit. Dat zijn geen stagnatie-, maar roofbouwverschijnselen. Departementale roofbouw werd tot het systeem van maatschappelijke en menselijke relaties, het land werd een kolonie van zichzelf, de mens, vervreemd van het land, hield op de doeleinden en de wijzen van vooruitgang te vertrouwen."

Door zijn regelrechte konfrontatie met de zichtbare gevolgen van een milieuramp komt hij tot de konstatatie : "Die voorraden van de wereld zijn natuurlijk niet oneindig. Onder de vele brieven die ik krijg is er een van een Belorus die niet getroffen is, maar wel woonde in de getroffen zone van de Tsjernobyl atoomcentrale. Hij schrijft dit : "dat ik bereid ben in een hol te leven en met een kaars, als ik maar kan leven. Ik wil niet meer met elektriciteit leven die mijn land en mijn mensen getroffen heeft." Voor die keus zullen we allen komen te staan. We hebben niet al die machines nodig die we nu hebben, niet in die hoeveelheid, dat is konsumentenverslaving die begint ons nu al te verstikken. We zullen toch terug moeten en op een andere levens- en produktiewijze moeten overgaan." Doen we dit niet, dan kunnen we ons aan een zondvloed verwachten ! "Maar vòòr de wet van de ekonomische vergelding, in het beste geval gelijktijdig daarmee, wordt de wet van de biologische vergelding van kracht. Want de aarde is immers vernietigd."

NATIONALISME OF NIET ?

"Je geboortegrond blijft je geboortegrond, buiten kijf, hier had elke steen reeds voor je geboorte je komst voorvoeld, en hier droeg ieder grasssprietje je bij elke nieuwe lente iets uit vroegere tijd aan om te bewaren en te onderhouden, hier heerste alom en in alles het toeziend oog van oude geslachten." Aha, zal de lezer uitroepen, een *nationalist* ! Waarop Raspóetin : "Ik ben helemaal geen nationalist !" Toch hebben ze allebei gelijk.

Nationalisme werd in het verleden, en ook nu nog in Rusland, al te gemakkelijk geassocieerd met een *centralistisch imperialisme* van de dogmatische lijn, zeggen we maar, een totalitaire richting. Het "nationalisme" dat Raspóetin verkondigt is er eerder één dat aanleunt bij het *kultuurnationalisme*, een strekking eigen aan kleine volkeren die zich bewust worden van hun identiteit zonder hun respekt te verliezen voor andere kulturen en volkeren. "Nationalisme ontstaat omdat er te weinig ruimte voor (nationale gevoelens) is. Wanneer wij onze eigen kultuur, onze geschiedenis hebben, dan zullen wij ons nooit slecht jegens andere volkeren gedragen. Hoe ontwikkelder een mens is, hoe meer 'nationaal' hij is, des te meer moet hij andere volkeren achten. Er is een citaat van Lev Nikolajevitsj Tolstoj, 'patriottisme is slavernij', dat is uit het artikel *Patriottisme en religie*, het is een merkwaardig standpunt, ik denk dat Tolstoj zich hier vergist heeft. Hij veronderstelde dat de

'wereldomarming' de komende tijd al zou aanbreken, doch het komt er maar niet van. Ik denk dat overal nationale problemen in veel opzichten hierdoor (niet alleen maar, natuurlijk) verklaard kunnen worden omdat men de volkeren met geweld tot die wereldomarming wilde brengen. En zelfs als dat wèl zou plaatsvinden, als ik ieder met eenzelfde gezicht en met eenzelfde taal kan omarmen, houden we dan nog wel ons eigen gezicht ? En een eigen taal ? Is dat zo slecht ? Neem me niet kwalijk, dat kan ik niet begrijpen. Waarom wordt ons het recht ontnomen ons eigen volk te achten, om te spreken over de liefde voor je eigen volk, betekent dat dan dat je die andere volken moet haten ? Als je eerbied hebt voor je eigen moeder, betekent dat dat je dan andere moeders moet haten ? Mag je dan niet van je eigen moeder houden èn van andere omdat het moeders zijn ?"

Inderdaad, de auteur is er als de dood voor om op te gaan in een soort universele leefwereld. Daarom is zijn dorpsproza ook zo sappig. Veel van zijn personages laat hij in het dialekt aan het woord. De dialekttaal is voor Raspóetin de rijkdom van zijn volk. "Het marxisme profeteerde het verdwijnen van de naties en het verdwijnen van talen en tot nu toe zijn er bij u in het Westen en in ons land mensen die denken dat je die weg moet opgaan. Ik zou niet tot hen willen behoren, ik zou mijn Russische taal niet willen missen, ik zou mijn nationaliteit niet willen missen en iemand worden van een 'middeltaal' of willen dat het onbekend is van welke nationaliteit je bent."

We hebben in de loop van dit artikel gezien welke plaats het woord *herinnering* bij Raspóetin inneemt. Het is voor hem de enige manier om terug te keren naar een verwortelde maatschappij. Voor hem mag het woord geen monopolie zijn van de nationalisten, maar moet het zoals vroeger algemeen in het volk gebakken zitten : "Overal in de wereld aldus Raspóetin, gaat men naar de eigen grondslagen terug, behalve in Rusland", "Wij zijn het land met de minste herinnering"... "Het is al zo ver gekomen dat de begrippen 'vaderland', 'patriot', 'geschiedenis' en 'herinnering' steeds meer in nationalistisch vaarwater gedrukt worden."

Herinnering, *Pamjat'* in de vertaling, is een radikale nationalistische groep in Rusland waarmee Raspóetin nogal eens werd vereenzelvigd. Deze insinuatie wijst de auteur van de hand : "Ik kan niet spreken van solidariteit met Pamjat', maar ik kan er ook niet volledig van afzien, omdat het beginsel ontstaan is uit dezelfde problemen waarmee nu onze perestroïka zich bezighoudt." Raspóetin zet zich in voor het herstel van de natuurlijke en kultuurlijke rijkdom van zijn land. Zijn engagement overlapt op vele punten Pamjat', maar valt er helemaal niet mee samen, integendeel. Voor de "Russische Vereniging ter Bescherming van Historische en Kulturele Monumenten" (VOOPIK) zei hij onderandere het volgende over soortgelijke groeperingen als Pamjat' (hij gebruikt de term "onofficiële verenigingen", *njeformale*) : "Lof en dank voor die afdelingen van de verenigingen die deze onofficiële verenigingen hebben opgenomen en kans hebben gezien hun energie in juiste banen te leiden. Waar men dat niet kon of wilde, omdat men zich belemmerd voelde door nog steeds dezelfde ziekte van bureaukratische bloedarmoede, daar zijn deze verenigingen als vanzelfsprekend in handen van heethoofden terecht gekomen of er was althans de mogelijkheid dat dat gebeurde. Een vakuüm wordt steeds opgevuld. Dan konden er emoties opgewekt, twijfelachtige bewijzen geleverd, onjuiste konklusies getrokken en oneigenlijke vijanden geschapen worden."

We hopen de komplexe strijder Raspóetin toch ten volle tot zijn recht hebben laten komen, zonder afbreuk te doen aan zijn buitengewoon werk. Zijn geschriften beantwoorden volkomen aan de definitie die hij van de literatuur gegeven heeft : "De literatuur kan over alles spreken, en dat alles vloeit, als uit één centrum, voort uit de menselijke spiritualiteit, uit de bron die ons gegeven is om onze bestemming te vervullen. Iets wat een andere oorsprong bezit moet niet literatuur maar anders worden genoemd." In ieder geval kunnen we met een gerust geweten, samen met Raspóetin uitroepen : "De negen maanden waren voorbij, bij ons hebben die 70 jaar geduurd. Het was nodig om te baren en de kraamvrouw heeft het kennelijk overleefd, het kind is wel later, veel later gekomen dan nodig was, maar het kind is er dan !"

Koenraad LOGGHE